

Сидоренко С.І.

МІСІЯ ПЕРЕКЛАДАЧА В ІСТОРИЧНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Антропоцентрична спрямованість сучасних філологічних студій акцентує увагу на ролі особистості – творця тексту і дискурсу. Особистість перекладача є визначальним фактором у складному процесі адекватного сприйняття оригінального тексту та творення його перекладеного відповідника, при цьому особистісні чинники, що впливають на успішність акту перекладу як процесу перенесення тексту з оригінального мовно-культурного контексту в іншомовний, мають як заданий характер, тобто не залежать від вибору самого перекладача (рівень знання мов, культурологічна компетентність, стилістична майстерність тощо), так і довільний, тобто залежать від установок і намірів перекладача (вибір методів, приймів перекладу тощо).

Особистість перекладача та вимоги до перекладацької діяльності були предметом аналізу у низці дисертаційних досліджень (О.Б. Бушев 2010, Ю.І. Матюшина 2010, М.Г. Інютін 2006, О.М. Шевченко 2005, Т.Г. Пшонкіна 2005 та ін.). Мета цієї статті – проаналізувати вимоги, що висувалися до перекладача та перекладацької майстерності у різні історичні епохи, окреслити бачення перекладацької місії на основних етапах розвитку європейської цивілізації. Безперечно, у рамках короткої статті ця мета реалізується лише у самому загальному вигляді. Наше завдання полягає в тому, щоб визначити домінуючі підходи до ролі перекладача, сформульовані впливовими творцями художнього слова-перекладачами різних епох.

У давньому Римі переклад розглядався як змагання з досягненнями творців давньогрецької культури або засіб адаптації їхніх творів до потреб наднаціональної римської цивілізації. Квінтіліан в “*Institutio Oratoria*” зауважує, що перекладач не може залишатися задоволеним лише імітацією оригіналу, не прагнучи перевершити його [1, с. 25]. У “*De optimo genere oratum*”, говорячи про переклад промов ораторів, Цицерон наполягає на тому, що завдання перекладача – не перекладати дослівно, а намагатися відтворити у мові перекладу силу та переконливість оригіналу. Цицерон бачить свою роль перекладача в тому, щоб «дати співвітчизникам розуміння того, що вони повинні переймати у найкращих зразках аттичного стилю, а також мовленнєвих формул, які потрібно використовувати» (*тут і далі переклад цитат мій – С.С.*) [1, с. 21]. Праці давньоримських майстрів слова поклали початок функціонуванню перекладу як різновиду літературної діяльності.

Репрезентативною щодо подальшої еволюції поглядів на місію перекладача була полеміка між отцями церкви IV- початку V століть Св. Ієронімом та Св. Августином, яка стосувалася перекладу Святого

Письма. Св. Августин, вважаючи беззаперечним авторитетом грецький переклад Біблії, відомий як Септуагінта, критично та з побоюванням ставився до намагань Св. Ієроніма уточнити латинський переклад Старого Завіту, здійснений з грецької мови, шляхом співставлення його з оригінальними текстами, написаними давньоєврейською та арамейською. Міркування церковної політики та необхідності підтримання серед віруючих авторитету грецького тексту, який вважався богонатхненним, для Св. Августина були вище за прагнення Св. Ієроніма до достовірності перекладу. Суперечка між догмою та достовірністю, канonom та перекладацькою творчістю простежується у поглядах на місію перекладача далеко за межами середньовіччя. Через одинадцять століть після Св. Ієроніма та Св. Августина французький гуманіст і перекладач Етьєн Доле був спалений інквізицією за те, що у своєму перекладі Платона він додав в одному абзаці декілька слів, що, на думку церкви, ставили під сумнів безсмертя душі [2, с. 141].

Епоха Відродження, разом з поновленням інтересу до античної культури, відкрила нову сторінку в історії перекладацької діяльності. Якщо раніше головна місія перекладача полягала у передачі спадщини класичних текстів сучасному та майбутнім поколінням, при цьому часто за рахунок достовірності відтворення оригіналів або навіть їхньої цілісності, тепер акцентується необхідність відновлення чистоти оригінального тексту, видалення неточностей та спотворень, що накопичилися століттями. Новий філологічний підхід, поширенню якого сприяло винайдення друкарства у XV ст., стимулював перекладацьку діяльність, надавши місії перекладача нових обріїв.

У трактаті “De interpretatione recta” (1420) італійський історик-гуманіст Леонардо Бруні виклав правила, яких повинен дотримуватися перекладач. Суттю його рекомендацій є те, що перекладач повинен адекватно зрозуміти оригінальну працю. Перекладач має досконало володіти як вихідною, так і цільовою мовами і у перекладі повинен, крім змісту, відтворювати авторський стиль і ритміку речень [3, с. 477].

У 1540 році Етьєн Доле виклав п'ять базових принципів перекладу у своїй праці “La maniere de bien traduire d'une langue en l'autre”. Він вимагає від перекладача глибокого розуміння оригінального тексту, високого рівня володіння мовою-джерелом та цільовою мовою, уникнення дослівної передачі вихідного тексту, використання загальноживаної мови (мови простих людей) та відповідної тональності [4, с. 13]. Привертає увагу четвертий принцип – перекладання мовою простих людей – який, очевидно, був сформульований у відповідь на тенденцію надмірної латинізації національних літературних мов у період їхнього формування.

Дискусія щодо адекватності використання рідної мови для перекладу творів класиків античності набула широкого масштабу в елізаветинській Англії. У відповідь консерваторам, які не бачили в англійській мові потенціалу для відтворення художньої досконалості

античної літератури, прогресивні вчені дивилися на діяльність перекладачів як на патріотичну місію збагачення культурного рівня англійської нації. Ніколас Грімальд, перекладаючи Цицерона, бажав «зробити для своїх співвітчизників те, що італійці, іспанці, голландці та інші іноземці повною мірою зробили для своїх» [3, с. 339].

Заснування Французької академії у 1635 році, яке дало потужний поштовх розвитку інтелектуального життя у Франції та сприяло зростанню престижу французької мови, вплинуло на загальний контекст культурного життя Європи. Новий підхід до перекладу, зокрема поетичного, відомий як *les belles infidels* («чарівні невірні»), був запропонований Нікола д'Абланкур та його послідовниками. У передмовях до своїх перекладів давньогрецьких та римських авторів д'Абланкур виклав основні принципи свого підходу. Він вважав, що поет-перекладач має цілковите право на критичне ставлення до оригіналу, додавання, зміни та модернізацію оригінального тексту, якщо цього вимагають сучасні літературні канони і смаки та розбіжності між соціокультурними контекстами оригіналу та сучасного читача [5, с. 48-49]. У дусі Французької академії д'Абланкур та його послідовники ждали від перекладачів більшого, ніж відтворення оригіналу у процесі перекладу – їхньою метою було творення та удосконалення національної літературної мови. Високохудожні переклади, що характеризувалися прагненням одомашнити оригінальний текст, зробити його приємним та зрозумілим для цільової аудиторії, і вимагали від перекладачів уміння «задовольняти читача і удосконалювати автора», залишалися впливовими у Франції протягом XVII ст. і значної частини XVIII ст.

Водночас, підхід *les belles infidels* не сприймався багатьма освіченими людьми того часу. Так, П'єр-Даніель Юе чітко вимагав від перекладачів більшого ступеню достовірності, певного буквалізму, «смиреного» відношення до оригінального тексту. Юе зауважував, що найкращий переклад одночасно правильно передає думки автора і уважно слідує мові оригіналу [2, с. 144; 3, с. 412]. Юе підкреслював важливість наукового перекладу як інструменту розвитку цивілізації.

Раціоналістичні інтелектуали Німеччини XVIII століття Йоган Готтшед та Йоган Брайтінгер будували свої погляди на переклад та місію перекладача, виходячи з того, що існує суттєва схожість усіх мов, і тому будь-який текст-продукт однієї мови може бути перекладений іншою. Водночас вони визнавали, що різні мови не є дзеркальним відображенням одна одної. Проте, Готтшед і Брайтінгер мали різні думки щодо права перекладача змагатися з мовними, стилістичними та формальними характеристиками оригіналу та порушувати мовні та літературні канони цільової культури. Готтшед вважав, що якісний переклад повинен відповідати нормам «просвіченої», нормативної поезики, а якщо оригінал таким нормам не відповідає, перекладач зобов'язаний «підтягнути» його до них таким чином, щоб продукт перекладу виглядав абсолютно німецьким текстом [3, с. 421-422].

Брайтінгер наполягав на тому, що менталітети різних націй знаходять відображення в особливостях їхніх мов, тому перекладач не повинен спотворювати думку оригіналу та відхилятися від джерела [3, с. 422].

В цей же час в Росії багато освічених людей дивилися на переклад як засіб збагачення російської літературної мови, утвердження її оригінальності та експресивного потенціалу. Петро I видав указ, що вимагав від перекладачів точного відтворення змісту оригіналу і більш високих стандартів праці.

У кінці XVIII ст. в Англії з'явилася важлива для теорії перекладу робота Олександра Тайтлера "Essay on the Principles of Translation" (1791). Тайтлер визначає роль перекладача як партнера автора оригінального твору і надає йому право, якщо це необхідно, втручатися в оригінальний текст з метою його удосконалення. Тайтлер бачить мету перекладу у створенні еквівалента, який долає мовні та культурні відмінності. Тайтлер розглядає перекладача як суддю, що поєднує якості критика та високопрофесійного письменника, чие завдання – представити автора таким чином, як сам автор хотів би бути представленим, без недоліків та вад [1, с. 188]. Навряд чи можна уявити вищу планку вимог, а водночас і вищий статус перекладача – адже за Тайтлером, досконалий перекладач має бути обдарований геніальністю такого ж рівня, що й автор, якого він перекладає [6, с. 204].

Епоха Романтизму була пронизана національною ідеєю. На перший план вийшли потреби розвитку і утвердження національної мови, літератури, культури в цілому. Німецькі романтики бачили завдання перекладача в забезпеченні зв'язку між національною культурою в її західноєвропейському контексті з культурами інших країн. Один із лідерів німецького романтизму, поет, перекладач, критик Август Шлегель, чий переклади шекспірівських п'єс забезпечили їм авторитетне місце у німецькій класичній літературі, розглядав літературний твір як єдність форми і змісту, органічне художнє створіння, що є продуктом свідомих, цілеспрямованих зусиль творця. Тому завдання перекладача – віддати належне оригінальному твору, уважно поставившись до кожної його деталі, відтворюючи його у всій цілісності і гармонійності, пам'ятаючи, що будь-яка зміна може спотворити і зруйнувати досконале творіння. Мова перекладу, на думку Шлегеля, повинна бути легкою і приємною, читач повинен отримувати враження, ніби він читає німецький текст, а не переклад [3, с. 423]. Таким чином, Шлегель вимагав від перекладача поєднувати «об'єктивне» із «суб'єктивним» – вірність оригіналу, з одного боку, і творчу трансформацію і натуралізацію згідно з вимогами цільової культури, з іншого.

Романтична концепція перекладу, що знайшла своє вираження у теорії та практиці шекспірівських перекладів А. Шлегеля, була системно проаналізована Фрідріхом Шлейєрмахером, впливовим німецьким теологом кінця XVIII-початку XIX ст., провідним діячем німецького

романтизму, у його лекції “Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens”, прочитаній в Королівській академії наук в Берліні в 1813 році. Шлейєрмахер надавав високого значення місії перекладача, розглядав переклад як важливу національну справу.

Шлейєрмахер наполягає на тому, що саме читача потрібно привести до автора, а не навпаки, що читач мусить навчитися сприймати стратегію очуження при перекладі. Лише таким шляхом, на думку Шлейєрмахера, перекладач може передати «животворчу силу», що «створює нові форми засобами гнучкого мовного матеріалу» [1, с. 206]. Шлейєрмахер так формулює вимогу до майстерності перекладача: було б «ідеально, якби можна було сказати, що, якби автор вивчив німецьку так добре, як перекладач вивчив латинську, він би переклав свою працю, написану латинською, так само, як це зробив перекладач» [1, с. 205].

Хоча Шлейєрмахер наполягає на тому, що перекладач повинен «привести» читача до автора, він також говорить про зустріч читача з автором «десь посередині», і ця зустріч відбувається саме завдяки перекладачеві та в ньому самому як людині, в руках якої знаходиться ключ до іноземного [1, с. 206].

В Англії ХІХ ст. конфлікт між принципами одомашнення та очуження знайшов своє відображення у відомій суперечці між Метью Арнольдом і Френсісом Ньюменом з приводу перекладу Гомера. Обидва вчені поділяли бачення місії перекладача, характерне для епохи Романтизму. Вони вважали обов'язком перекладача достовірно відтворення оригіналу, а також визнавали необхідність єднання в перекладі перекладача з оригіналом. Проте, погляди на засоби досягнення мети у них були різними. Арнольд відстоював канонічну традицію літературного перекладу, згідно з якою перекладач повинен усунути розбіжність між іншомовним текстом і культурою англійського суспільства, привести текст оригіналу у відповідність до літературного канону та моральних цінностей англійського буржуазного суспільства [5, с. 130]. Ньюмен дотримувався принципу очуження при перекладі, аби читач усвідомив відмінності між його культурою та культурою оригіналу [3, с. 342]. Ньюмен був першим у невеличкій групі вікторіанських перекладачів, хто розвивав стратегію очуження і протистояв традиції одомашнення, що домінувала в англійській перекладацькій традиції з ХVІІ ст.

Здійснений у цій статті огляд підходів до місії перекладача та вимог до перекладацької діяльності, що домінували на різних етапах розвитку європейської цивілізації, свідчить про те, що незважаючи на постійно існуюче протиборство між «об'єктивним» та «суб'єктивним», буквалізмом і творчістю, у всі часи основна вимога до перекладача була незмінною – перекладач завжди залишався з'єднуючою ланкою між культурами різних народів, і від нього очікувалось успішне виконання своєї відповідальної ролі – посередника між автором і читачем.

Перспективним, на нашу думку, є здійснення глибокого аналізу суспільних вимог до перекладачів та перекладацької майстерності як в діахронічній перспективі, так і на різних синхронних зрізах, з урахуванням плюралістичності підходів, що існували на кожному історико-культурному етапі.

Література

1. Translation: Theory and Practice: A Historical Reader / [Edited by Daniel Weissbort and Astradur Eysteinnsson]. – Oxford University Press, 2006. – 649 p. **2. Translators through History** / [Edited and directed by Jean Delisle and Judith Woodsworth]. – John Benjamins Publishing Company. UNESCO Publishing, 1995. – 346 p. **3. Комиссаров В.Н.** Теория перевода (лингвистические аспекты) / Комиссаров В.Н. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с. **4. Routledge Encyclopedia of Translation Studies** / [Edited by Mona Baker]. – London and New York: Routledge, 2005. – 654 p. **5. Venuti L.** The Translator's Invisibility. A History of Translation / Lawrence Venuti. – London and New York: Routledge, 2004. – 353 p. **6. Tytler A.F.** Essay on the Principles of Translation / Alexander Fraser Tytler. – London: Published by J.M. Dent and Co., New York: Published by E.P. Dutton and Co. Digitized for Microsoft Corporation by the Internet Archive in 2007. – 240 p.

Сидоренко С.І. Місія перекладача в історичній перспективі.

В статті відображені вимоги, що висувалися до перекладача та перекладацької майстерності, окреслено бачення перекладацької місії на основних етапах розвитку європейської цивілізації.

Ключові слова: місія перекладача, принципи перекладу, завдання перекладача, оригінальний текст, одомашнення, очуження.

Сидоренко С.И. Миссия переводчика в исторической перспективе.

В статье отражены требования, которые предъявлялись к переводчику и переводческой деятельности, показано видение миссии переводчика на основных этапах развития европейской цивилизации.

Ключевые слова: миссия переводчика, принципы перевода, задача переводчика, оригинальный текст, доместикация, форенизация.

Sydorenko S.I. A translator's mission in historical perspective.

The article features the understanding of a translator's mission and the basic requirements set for translators and their activity at the various stages of European history.

Key words: translator's mission, principles of translation, translator's task, source text, domestication, foreignization.